

УДК 159.923:[331.101+316.628]

О. В. Лазорко

Received January 10, 2015;

Revised March 03, 2016;

Accepted April 26, 2016.

СТРАТЕГІЇ САМОСТВЕРДЖЕННЯ В ПЕРЕЖИВАННІ СОЦІАЛЬНОЇ ФРУСТРОВАНОСТІ СТУДЕНТА: ОЗНАКИ ЖИТТЄВОЇ ЗБАЛАНСОВАНОСТІ Й ПРОФЕСІЙНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті представлено теоретико-емпіричне вивчення прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості студентів й обґрунтування ознак їх життєвої збалансованості та професійної безпеки. Теоретичний аналіз проблеми розкриває основні аспекти психологічних інтерпретацій соціальної фрустрованості особистості. Наголошено, що соціально-психологічна зумовленість поведінки людини виявляється в стратегіях самоствердження, психологічних зміст яких відображає унікальність складеного способу життя людини. Теоретична експлікація проблеми зосереджена на актуальних аспектах сенситивності прояву стратегій самоствердження та переживання соціальної фрустрованості в студентські роки. Зазначено, що конструктивні форми самоствердження в цей віковий період – умова успішної особистісної та професійної реалізації.

Емпірична експлікація проблеми розкриває прогностичний вимір розгортання змісту професійної безпеки студентів. Виокремлено прогностичні ознаки професійної безпеки (пасивно-компенсаційні, активно-оптимальні, активно-рефлексивні), які відповідають психологічному змісту прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості студентів. Конкретизовано конструктивні й неконструктивні тенденції професійного розвитку майбутніх фахівців та констатовано, що прогностичні ознаки життєвої збалансованості й професійної безпеки забезпечують продуктивність і оптимальність професійної реалізації майбутнього фахівця.

Ключові слова: соціальна фрустрованість, стратегії самоствердження, життєва збалансованість, професійна безпека, студенти.

Lazorko O. V. Student's Self-affirmation Strategies in Social Frustration Experience: Characteristics of Vital Balance and Professional Safety. The article represents theoretical and empirical studying of self-affirmation strategies manifestation in social frustration experience of students and grounding the features of their vital balance and professional safety. Theoretical analysis of the problem reveals the main psychological interpretations aspects of social frustration of personality. It is has been emphasized that social and psychological conditionality of human behavior is manifested in self-affirmation strategies, psychological content of which reflects the uniqueness of the composed human life image. Theoretical explica-

tion of the problem is focused on the actual aspects of sensitivity of manifestation of self-affirmation strategies and experience of social frustration in student years. It has been stated that constructive forms of self-affirmation during this age period is condition of successful personality and professional realization.

Empirical explication of the problem reveals the prognostic dimension of deployment of the content of student's professional safety. The prognostic features of professional safety (passive compensational, active optimal and active reflexive) have been outlined, which correspond to psychological content self-affirmation strategies manifestation in students' social frustration experience.

Constructive and unconstructive tendencies of professional development of future specialists have been concretized and it has been stated that prognostic features of vital balance and professional safety provide the productivity and optimality of professional realization of future specialist.

Keywords: social frustration, self-affirmation strategies, vital balance, professional safety, students.

Лазорко О. В. Стратегии самоутверждения в переживании социальной фрустрированности студента: признаки жизненной сбалансированности и профессиональной безопасности. В статье представлены теоретико-эмпирическое исследование проявления стратегий самоутверждения в переживании социальной фрустрированности студентов и обоснование признаков их жизненной сбалансированности и профессиональной безопасности. Теоретический анализ проблемы раскрывает основные аспекты психологических интерпретаций социальной фрустрированности личности. Отмечено, что социально-психологическая обусловленность поведения человека выражается в стратегиях самоутверждения, психологическое содержание которых отражает уникальность формирования образа жизни человека. Теоретическая экспликация проблемы сосредоточена на актуальных аспектах чувствительности проявления стратегий самоутверждения и переживания социальной фрустрированности в студенческие годы. Отмечено, что конструктивные формы самоутверждения в этот возрастной период являются условием успешной личностной и профессиональной реализации.

Эмпирическая экспликация проблемы раскрывает прогностическое измерение развертывания содержания профессиональной безопасности студентов. Выделены прогностические признаки профессиональной безопасности (пассивно-компенсационные, активно оптимальные, активно-рефлексивные), которые соответствуют психологическому содержанию проявления стратегий самоутверждения в переживании социальной фрустрированности студентов. Конкретизированы конструктивные и неконструктивные тенденции профессионального развития будущих специалистов и констатировано, что прогностические признаки жизненной сбалансированности и профессиональной безопасности обеспечивают производительность и оптимальность профессиональной реализации будущего специалиста.

Ключевые слова: социальная фрустрированность, стратегии самоутверждения, жизненная сбалансированность, профессиональная безопасность, студенты.

Постановка наукової проблеми та її значення. Ця розвідка стосується актуальних питань соціально-психологічної адаптації та професійної безпеки особистості в період набуття нею професійного досвіду під час навчання у ВНЗ. Потреба психологічного розгляду такого комплексу психологічних конструктів, як стратегії самоствердження, соціальна фрустрованість, життєва збалансованість та професійна безпека, зумовлена нагальними потребами й запитамі сучасної студента, а також його реальними можливостями особистісної реалізації, які досить часто формують цікаві комбінації особистісних утворень, які можуть бути і атрибутами життєвої і професійної успішності молодих людей, й атрибутами їх соціально-психологічного невдоволення і нереалізованості. Така комбінаційна полярність у прояві цих особистісних характеристик із часом стає більш виразною і може навіть раптово проявлятися на неусвідомленому рівні, при цьому надаючи шкоди загальному психологічному стану людини. Саме тому презентований ракурс проблеми актуальний для прикладних психологічних досліджень.

Що можуть зробити психологи для того, щоб майбутні фахівці не тільки могли ефективно реалізуватися в професійному житті, а й згодом не відчували неконструктивних змін у своїй психіці? На це питання можна буде дати позитивну відповідь тільки тоді, коли кожний психолог-практик чітко усвідомить концептуальні підходи до проблеми соціально-психологічної адаптації сучасних студентів та її поступового цілеспрямованого формування, матиме відповідну психодіагностичну базу для їх вивчення та дієві методи прогнозування ефективної професіоналізації цих фахівців. Саме цьому й присвячена ця стаття.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Проблема вивчення соціально-фрустраційного фактору в студентському середовищі відображена в різноманітних дослідженнях загальнометодологічного і прикладного характеру від категоріально-понятійного тлумачення фрустрації до її конкретно емпіричного аналізу в дискурсі клінічної, педагогічної та соціальної психології (Я. Гошовський, Е. Кіршбаум, М. Левітов, В. М'ясищев, С. Розенцвейг, Н. Тарабріна, В. Чернобровкін та ін.).

Розгляд феномену самоствердження особистості представлений у працях М. Боришевського, І. Євченко, С. Максименка, А. Маслоу, К. Роджерса, С. Рубінштейна, А. Фурмана, П. Чамати, В. Ямницького та ін., у яких переважно всі автори поділяють думку про те, що

самоствердження викликане самою природою людини, суперечністю її потреб, тобто одночасним прагненням до самозбереження та самоактуалізації, й тому його можна охарактеризувати як спосіб отримання або утримання, або розширення людиною обсягу її власне людського буття. Така форма тлумачення самоствердження особливо актуальна для молодшої людини, а саме майбутнього фахівця, який задля успішної реалізації в житті й професії повинен бути соціально активним, ініціативним, відповідальним. Слід зазначити, що саме в зрілий юнацький вік відбувається розвиток соціальної зрілості особистості, формування її світогляду й суспільних цінностей, що безсумнівно потребує від студентів прагнення до конструктивного самоствердження як умови безперервного самовдосконалення, самовираження, саморозвитку, самореалізації, пошуку способів адекватного використання власних сил, умінь, знань, себе самого (Ж. Вірна, І. Грицюк, А. Губіна, К. Дусавицький, Е. Еріксон, З. Карпенко, В. Коширець, А. Реан, Н. Харламенкова та ін.).

З огляду на проведений аналіз проблеми соціальної фрустрованості та специфіки самоствердження в юнацькому віці, виокремлюється постановка ще одного питання – питання професійної безпеки майбутнього фахівця, яку ми розглядаємо як сукупність поточного стану та факторів, котрі характеризують стабільність і стійкість професійного рівня розвитку людини, що дає змогу їй підтримувати гідний рівень життя. Також професійну безпеку можна розглядати як систему заходів, спрямованих на забезпечення захисту людини від внутрішніх і зовнішніх загроз у сфері професіоналізації, що торкаються питань виживання суб'єкта в кризових умовах, захисту життєво важливих професійних інтересів особистості, створення внутрішнього імунітету й зовнішнього захисту від дестабілізуючих впливів та можливості забезпечення гідних умов життя і сталого розвитку особистості [3, с. 131].

Мета статті – теоретико-емпіричне вивчення прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості студентів й обґрунтування ознак їх життєвої збалансованості та професійної безпеки.

Для реалізації поставлених завдань використано такі **методи** дослідження: теоретичні; емпіричні (бесіда; спостереження; тестування з використанням методик: діагностики рівня соціальної фрустрованості особистості Л. Васермана, визначення індексу життєвої задо-

воленості в адаптації Н. Паніної, опитувальник «Стратегії самоствердження особистості» Є. Нікітіна, М. Харламенкова). При обробці результатів дослідження використовували *t*-критерій Ст'юдента для незалежних вибірок для встановлення статистично-значущих відмінностей середніх значень діагностичних показників у виділених групах та кореляційний аналіз для встановлення взаємозв'язку між діагностованими показниками.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Теоретичний аналіз проблеми вміщує широкий спектр психологічних інтерпретацій соціальної фрустрованості особистості, адже на сьогодні немає самостійної, уніфікованої теорії, щодо цього феномену. З огляду на категоріально-понятійні визначення на макро- і мікрорівні прояву соціальної фрустрованості, будемо дотримуватися її розуміння як своєрідного виду психічного напруження, зумовленого незадоволеністю в досягненнях та становищем особистості в соціально заданих ієрархіях. Таке розуміння дає змогу констатувати, що саме соціальну фрустрованість студентів можна розглядати як один із найпотужніших дезадаптаційних факторів до реалій сучасного життя. Недарма В. Василюк відносить фрустрацію до одного з видів кризових станів, які назвав «ситуаціями неможливості», яким одночасно властиві й фрустраційні мотиви, і фрустраційні бар'єри [1]. Так, у класифікації мотивів, запропонованій А. Маслоу, знаходимо базові «вродженні» психологічні потреби (в безпеці, повазі, любові), фрустрація яких має патогенний характер, та набуті потреби, де фрустрація не викликає психічних порушень. У будь-якому разі під час фрустрації людина поводить себе по-різному, тому Т. Шибутані, досліджуючи фрустрацію, акцентує на поведінці людини в складній життєвій ситуації та наголошує на тісному зв'язку зазначеного феномену з компенсаторними реакціями особистості чи то «типовими прийомами», серед яких найтипівішими є агресія і депресія [6].

Варто зазначити, що в реальному житті людина має справу із взаємодією комплексу потреб та сукупності ситуацій фрустрації. Тому слід пам'ятати, що людина може пережити фрустрацію без проявів дезорганізації поведінки, а отже може продовжувати ініціювати свої зусилля на досягнення мети, шукати нові способи, альтернативи для її реалізації. Але буває так, що під час зростання напруги людина може вийти з духовної рівноваги та втратити конструктивний підхід,

що фактично засвідчить перевищення індивідуального рівня її толерантності до фрустрації. У будь-якому разі при довготривалому переживанні фрустраційних ситуацій людина вибудовує власну форму її переживання, яка в психології отримала назву копінг-поведінки.

Важливою передумовою змістового прояву долаючої поведінки є внутрішнє осмислення людиною свого призначення, яке виявляється в її самоствердженні як зафіксованому унікальному способі життя в соціумі. Інакше кажучи, самоствердження – це персоніфікація форм реалізації соціальних функцій, які можуть набувати різноманітні стратегії, найрозповсюдженішими з яких є стратегії самопридушення (самозаперечення), конструктивного самоствердження та домінування. При цьому слід пам'ятати, що процес самоствердження залежить від самооцінки особистості й від вимог, які пред'являє до неї група [5].

Саме цей контекст розгляду самоствердження по-особливому актуалізує вивчення цього феномену на студентській вибірці, адже саме зрілий юнацький вік – центральний період становлення людини, особистості в цілому, прояву найрізноманітніших інтересів. Саме в цей час відбувається розвиток соціально зрілої особистості, змінюється система поглядів на світ, на своє місце в цьому світі. Так, у роботі Ж. Вірної та В. Коширця знаходимо підтвердження сказаному в обґрунтуванні «особистісного простору студентської молоді у вигляді внутрішньо інтегрованого образу суб'єктного характеру, який забезпечує адекватний рівень соціально-психологічної адаптації та становлення соціальної зрілості, самоствердження і самоактуалізації сучасного студента» [2, с. 45]. Сензитивність формування самоствердження в студентські роки зумовлена потребою розвитку в студентів прагнення до конструктивного самоствердження як умови успішної особистісної та професійної реалізації. Але в реальному житті можемо спостерігати варіанти порушення такого конструктивного самоствердження, які блокують ефективний професійний розвиток особистості, а отже в прогностичному вимірі й її стан професійної безпеки, завдяки якому молода людина може підтримувати життєву збалансованість та гідний рівень життя.

Теоретичний аналіз проблеми дав усі підстави для проведення емпіричного дослідження, щоб вивчити співвідношення прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості студентів й обґрунтувати ознаки їх життєвої збалансованості і професійної безпеки.

Для емпіричного підтвердження наших теоретичних положень щодо прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості студентів та визначення правомірності використання запропонованих діагностичних засобів було проведено дослідження на студентській вибірці, що склала 230 осіб. Дослідницьку роботу проводили на базі Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Під час формування вибіркової сукупності дотримувалися вимог щодо її змістовності та еквівалентності. Виконання вимог критерію змістовності вибірки досягалося через підбір вибірки, що відповідала предмету дослідження та висунутим дослідницьким гіпотезам. Слідування критерію еквівалентності виражалося у нормальному розподілі емпіричних даних, отриманих з усієї вибірки.

Для статистично-математичної обробки отриманих емпіричних даних усі досліджувані були поділені на три групи за рівнем прояву в них показників соціальної фрустрованості: група 1 – студенти з високим рівнем соціальної фрустрованості (27,9 % загальної вибірки); група 2 – середній рівень (39,1 %) група 3 – низький рівень соціальної фрустрованості (33 %). Диференціацію груп проводили за допомогою методики діагностики рівня соціальної фрустрованості Л. Васермана.

Подальша діагностична робота стосувалася об'єктивного підтвердження відмінностей у показниках індексу життєвого задоволення, які досліджували за однойменною методикою Н. Паніної. Зокрема, під час обробки середньогрупових результатів з'ясовано факт статистично значущих відмінностей у розподілі, за винятком показників «інтересу до життя» й «позитивної оцінки себе та вчинків» у групах з високим і середнім рівнем прояву соціальної фрустрованості. Статистично значущі показники зафіксованих відмінностей прояву соціальної фрустрованості та показників життєвої задоволеності студентів представлено в табл. 1.

Цікавим виявився факт фіксації стратегій самоствердження в досліджуваних групах. Так, за результатами опитувальника «Стратегії самоствердження особистості» Є. Нікітіна, М. Харламенкова виявлено, що в студентів із високим рівнем соціальної фрустрованості домінують стратегією самоствердження є стратегія домінування (65,6 % досліджуваних), а стратегії самопридушення і конструктивного самоствердження отримали, відповідно, 28,1 % та 6,3 % досліджуваних. Студенти із середнім рівнем соціальної фрустрованості проявили

стратегію конструктивного самоствердження (55,6 %), стратегію самопридушення (35,6 %), стратегію домінування (8,8 %). У студентів із низьким рівнем соціальної фрустрованості найвищий відсоток припадає на стратегію конструктивного самоствердження (68,4 %), а на стратегію самопридушення і домінування, відповідно, 25 % і 6,6 %.

Таблиця 1

Статистично значущі відмінності в показниках рівня соціальної фрустрованості та життєвої задоволеності респондентів

Діагностичні показники	Хсер	Хсер	t-кр.	P
Соціальна фрустрованість (гр 1) vs Соціальна фрустрованість (гр 2)	3,39	2,38	19,8	0,000
Соціальна фрустрованість (гр 1) vs Соціальна фрустрованість (гр 3)	3,39	0,91	35,1	0,000
Соціальна фрустрованість (гр 2) vs Соціальна фрустрованість (гр 3)	2,38	0,91	24,4	0,000
Інтерес до життя (гр 1) vs Інтерес до життя (гр 3)	2,98	4,82	-6,77	0,000
Інтерес до життя (гр 2) vs Інтерес до життя (гр 3)	3,54	4,82	-4,55	0,000
Послідовність у досягненні цілей (гр 1) vs Послідовність у досягненні цілей (гр 2)	2,81	3,46	-2,32	0,002
Послідовність у досягненні цілей (гр 1) vs Послідовність у досягненні цілей (гр 3)	2,81	5,35	-9,58	0,000
Послідовність у досягненні цілей (гр 2) vs Послідовність у досягненні цілей (гр 3)	3,46	5,35	-6,49	0,000
Узгодженість між цілями (гр 1) vs Узгодженість між цілями (гр 2)	2,81	3,65	-3,02	0,000
Узгодженість між цілями (гр 1) vs Узгодженість між цілями (гр 3)	2,81	5,09	-8,29	0,000
Узгодженість між цілями (гр 2) vs Узгодженість між цілями (гр 3)	3,65	5,09	-5,75	0,000
Позитивна оцінка себе і вчинків (гр 2) vs Позитивна оцінка себе і вчинків (гр 3)	3,22	3,92	-2,42	0,001
Загальний фон настрою (гр 1) vs Загальний фон настрою (гр 2)	2,57	3,24	-2,42	0,001
Загальний фон настрою (гр 1) vs Загальний фон настрою (гр 3)	2,57	5,19	-11,04	0,000
Загальний фон настрою (гр 2) vs Загальний фон настрою (гр 3)	3,24	5,19	-7,73	0,000
Інтегральний показник задоволеності життям (гр 2) vs Інтегральний показник задоволеності життям (гр 3)	14,68	30,72	-13,82	0,000
Інтегральний показник задоволеності життям (гр 2) vs Інтегральний показник задоволеності життям (гр 3)	14,68	24,39	-16,06	0,000
Інтегральний показник задоволеності життям (гр 2) vs Інтегральний показник задоволеності життям (гр 3)	30,72	24,39	5,96	0,000

Отримані дані дають змогу виокремити узагальнену тенденцію прояву стратегій самоствердження: у досліджуваних студентів із низьким і середнім рівнями соціальної фрустрованості домінують стратегії конструктивного самоствердження, що переважно проявляється в їх умінні розв'язувати проблеми, нахилах до обґрунтованого ризику, в спонтанному прояві своїх здібностей у творчості; а в студентів із низьким рівнем соціальної фрустрованості – стратегія домінування, що розглядається як стратегія компенсації гіперпотреби в самоствердженні й часто проявляється у формі вербальної агресії, створення штучних перепон та пов'язаних із ними станів фрустрації в іншій людині у вигляді приховування від неї важливої інформації та емоційної ізоляції.

Узагальнення щодо прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості студентів потребує вивчення значущих взаємозв'язків між діагностованими показниками, для чого було використано кореляційний аналіз. У досліджуваних із високим показником рівня соціальної фрустрованості виявлено позитивний зв'язок між показниками соціальної фрустрованості з показниками стратегії домінування ($r = 0,34$ за $p \leq 0,05$); а також негативний зв'язок із показником інтересу до життя ($r = -0,25$ за $p \leq 0,05$). Виявлені взаємозв'язки засвідчують, що в цих студентів низький рівень ентузіазму і активності, що на загальному фоні переважальної апатичності, характеризує їх як пасивних та інертних переважно в усіх сферах соціального життя, що, своєю чергою, ставить під загрозу позитивний прогноз успішної професійної реалізації.

У досліджуваних із середнім рівнем соціальної фрустрованості виявлено позитивний зв'язок між показниками соціальної фрустрованості з показниками стратегії конструктивного самоствердження ($r = 0,33$ за $p \leq 0,05$), а також показниками соціальної фрустрованості й показниками узгодженості між цілями ($r = 0,32$ за $p \leq 0,05$), що загалом в описі виявлених характеристик дає змогу стверджувати про сформовану цілеспрямованість і високу переконаність людини в досягненні певних цілей, також ці студенти виявляють досить високий рівень активності, який забезпечує конструктивні зв'язки із соціальним світом та становлення зрілого Я-соціального.

У досліджуваних із низьким рівнем соціальної фрустрованості виявлено позитивний зв'язок між показниками соціальної фрустрованості й показниками стратегії конструктивного самоствердження

($r = 0,25$ за $p \leq 0,05$) та між показниками позитивної оцінки себе і вчинків ($r = 0,40$ за $p \leq 0,05$) і загальним індексом задоволеності життя ($r = 0,27$ за $p \leq 0,05$). Виявлені взаємозв'язки характеризують студентів цієї групи як соціально-активних суб'єктів завдяки вираженій високій самооцінці, цілеспрямованості та позитивності.

Отримані дані проведеного дослідження дають змогу експлікувати емпіричні результати в прогностичному вимірі розгортання змісту професійної безпеки студентів як психологічного стану, що забезпечує захист професійних інтересів майбутнього фахівця. Результати емпіричної експлікації результатів представлено на рис. 1.

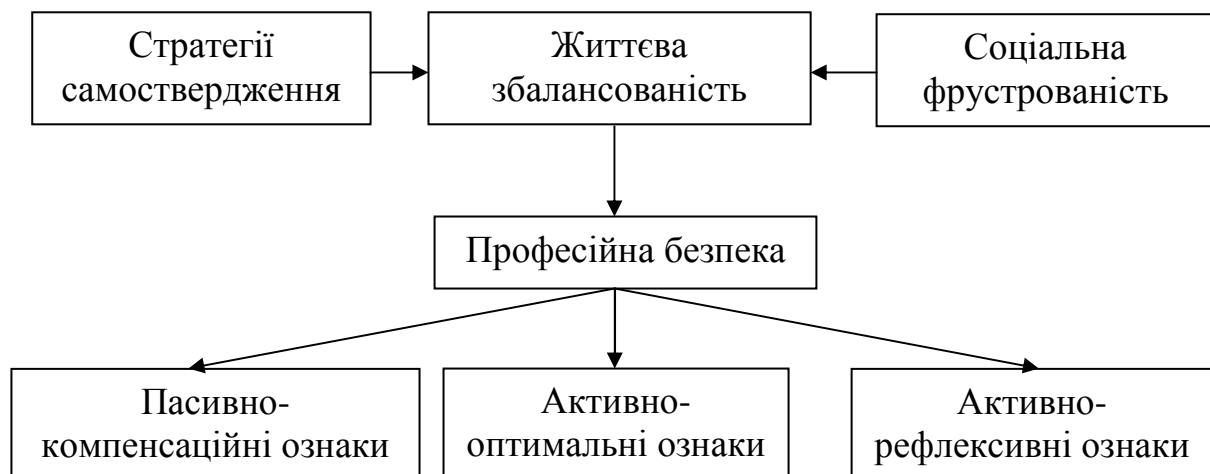

Рис. 1. Прогностичні ознаки життєвої збалансованості та професійної безпеки студентів

Запропонована схема прогностичних ознак професійної безпеки особистості висвітлює ймовірну динаміку її трансформацій у бік конструктивної чи то неконструктивної збалансованості. Логіка пошуку обґрунтованого пояснення ґрунтується на положенні про те, що майбутній фахівець, набуваючи власний професійний досвід, прагне перетворити його в збалансований формат життєвої і професійної компетентності. Але не всім студентам під час навчання вдається реалізувати таке прагнення у зв'язку з власними психологічними особливостями прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості, які не завжди можуть забезпечити всебічне й гнучке врівноважування індивідуальності з вимогами професійної діяльності.

Отже, виділені емпіричним способом ознаки прогностичного виміру професійної безпеки особистості майбутнього фахівця можна розглядати як психологічні координати в площині їх професійної адаптації і розвитку. Схематичне розміщення ознак прогностичного

виміру професійної безпеки студентів відповідає психологічному змісту прояву стратегій самоствердження у переживанні соціальної фрустрованості:

- *пасивно-компенсаційні* ознаки професійної безпеки зумовлені високим рівнем соціальної фрустрованості та домінуючими показниками стратегії домінування, які в комплексі з утратою інтересу до життя демонструють яскраві компенсаційні форми соціально-психологічної поведінки, які переважно виробляються через взаємодію і кооперацію елементів психічної функціональної системи та зовнішніх соціальних умов життєвої реалізації у вигляді соціально-психологічної дезадаптації і відчуження;
- *активно-оптимальні* ознаки професійної безпеки зумовлені середнім рівнем соціальної фрустрованості та домінуючими показниками стратегії конструктивного самоствердження, які в комплексі з показниками узгодженості в поставлених цілях пояснюють адаптаційну збалансованість студента через усвідомлення власних можливостей і здібностей та сформоване почуття відповідальності, яке відображає об'єктивні параметри життєвої дійсності та вимоги майбутньої професійної діяльності;
- *активно-рефлексивні* ознаки професійної безпеки зумовлені низьким рівнем соціальної фрустрованості та домінуючими показниками стратегії конструктивного самоствердження, які у комплексі з показниками позитивної оцінки себе і вчинків та загальним індексом задоволеності життя пояснюють адаптивну збалансованість студентів на сформованому психоресурсному рівні реагування і функціональної активації через життєвий ентузіазм та соціально-професійну оперативність.

Отже, слід відзначити, що професійна безпека – це психологічний стан особистості, який постійно розвивається і формується відповідно до змін змісту, засобів, умов професійної діяльності, які часто висувають нові вимоги до особистості й тим самим стимулюють її розвиток. Також володіючи арсеналом таких емпіричних даних, можна скласти прогностичну карту прояву конструктивних (неконструктивних) тенденцій професійного розвитку майбутніх фахівців, знання яких допоможе в запобіганні дезадаптаційних проявів професійного розвитку людини.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Проведене емпіричне дослідження – своєрідне підтвердження розглянутих тео-

ретичних постулатів щодо специфіки взаємозв'язку рівнів прояву соціальної фрустрованості та стратегій самоствердження, що дає можливість констатувати: виокремлені прогностичні ознаки життєвої збалансованості і професійної безпеки забезпечують продуктивність та оптимальність професійної реалізації майбутнього фахівця, що відображається в показниках його професійної адаптованості. У перспективі актуальне дослідження мотиваційних, емоційних, когнітивних показників прояву стратегій самоствердження в переживанні соціальної фрустрованості студентів, а також удосконалення методів і методик психодіагностики професійної безпеки для створення ефективних корекційних програм і тренінгового навчання.

Література

1. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 200 с.
Vasiliuk F. E. Psikhologiiia perezhyvaniia (analiz preodoleniia kriticheskikh situatsii) [Experience psychology (analysis of overcoming critical situations)] / F. E. Vasiliuk. – М. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1984. – 200 s.
2. Вірна Ж. П. Структурно-функціональна організація особистісного простору студентської молоді / Ж. П. Вірна, В. В. Коширець // Психол. перспективи. – 2014. – Вип. 23. – С. 39–54.
Virna Zh. P. Strukturno-funktsionalna organizatsiia osobystisnoho prostoru studentskoi molodi [Structural and functional organization of students' personal space] / Zh. P. Virna, V. V. Koshyrets // Psikhol. perspektivi. – 2014. – Vyp. 23. – S. 39–54.
3. Лазорко О. В. Професійна безпека особистості: адаптаційний вимір / О. В. Лазорко // Психол. перспективи. – 2015. – Вип. 25. – С. 130–141.
Lazorko O. V. Profesiina bezpeka osobystosti: adaptatsiinyi vymir [Occupational safety of a personality: adaptation dimension] / O. V. Lazorko // Psikhol. perspektivi. – 2015. – Vyp. 25. – S. 130–141.
4. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 248 с.
Maslou A. Motivatsiya i lichnost [Motivation and personality] / A. Maslou. – SPb. : Evraziya, 1999. – 248 s.
5. Психологические проблемы самореализации личности / под ред. А. А. Крылова, Л. А. Коростылевой. – СПб. : [б. и.], 1997. – 239 с.
Psikhologicheskiie problemy samorealizatsii lichnosti [Psychological problems of a personality self-realization] / pod red. A. A. Krylova, L. A. Korostylevoi. – SPb. : [b. i.], 1997. – 239 s.
6. Шибутани Т. Социальная психология / Т. Шибутани ; пер. с англ. В. Б. Ольшанского. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 539 с.
Shibutani T. Sotsialnaya psihologiya [Social psychology] / T. Shibutani ; per. s angl. V. B. Olshanskogo. – Rostov n/D. : Feniks, 1999. – 539 s.